

УДК 331.5.024:316.4

JEL A13; F29; J21; O33

DOI: 10.31471/2409-0948-2020-1(21)-57-68

Остафійчук Ярослав Васильович
доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу досліджень
ризиків у сфері зайнятості населення,
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України
01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60
e-mail: ost_ya@ukr.net
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2495-4100>

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. Ціллю статті є дослідження впливу процесів цифровізації економіки на соціальну безпеку, зокрема в соціально-трудовій сфері. Теоретико-методологічну основу дослідження утворює поєднання положень сучасних концепцій сталого розвитку, гідної праці, соціальної безпеки, соціального ризику та цифрової економіки.

З'ясовано, що на сьогодні трансформації національного ринку праці значною мірою є наслідком глобальних трендів, серед яких усе більшу роль відіграє цифровізація усіх сфер життєдіяльності. Дано визначення поняття “глобальний тренд” та виділено шість основних груп трендів: екологічні, демографічні, соціально-поведінкові, технологічні, економічні та політико-управлінські. Обґрунтовано, що для аналізу цих процесів доцільно застосовувати метод побудови графів взаємодії. Виявлено, що глобальні тренди взаємопов'язані, утворюючи кластери, комплексний вплив яких призводить до змін організації праці, методів трудової діяльності, форм зайнятості та загалом контурів трудових правовідносин. Виділено найвагоміші ланцюги впливу цифровізації на соціально-трудову сферу опосередковано через зміни в соціумі соціально-поведінкових шаблонів, поширення на основі ІКТ нових бізнес-моделей і форм зайнятості тощо.

Висвітлено зміст поняття “соціальний ризик”. Встановлено, що основними групами ризиків у соціально-трудовій сфері, які можуть створити загрози для реалізації цілей сталого розвитку та соціальної безпеки країни, є: зростання внаслідок цифрових трансформацій дефіциту робочих місць і кваліфікованої робочої сили; консервація економічної неактивності робочої сили та поглиблення структурного безробіття; масштабування незадекларованої праці; збільшення соціальної нерівності та загострення соціальної конфліктності; руйнування соціального діалогу та системи соціального захисту.

Зроблено висновок, що перспективи подальших досліджень насамперед пов'язані з розробкою наукових підходів до кількісної оцінки соціальних ризиків, особливо тих, вплив яких набуває “каскадного” характеру; обґрунтування методології формування системи управління ризиками в соціально-трудовій сфері як складової системи гарантування соціальної безпеки.

Ключові слова: соціальна безпека, цифровізація, соціально-трудова сфера, ризик.

Ostafiichuk Yaroslav Vasylovych

Doctor of Economics, Senior Research Fellow,

Leading Researcher of the department of risks in the sphere of employment of population,

Ptoukha Institute for Demography and Social Studies

of the National Academy of Sciences of Ukraine

01032, 01032, Kyiv, Shevchenko Blvd., 60

e-mail: ost_ya@ukr.net

SOCIAL SECURITY IN THE DIGITAL ECONOMY

Abstract. The purpose of the article is to investigate the impact of the processes of digitalization of the economy on social security, in particular in the social and labor sphere. The theoretical and methodological basis of the study is the combination of the provisions of modern concepts of sustainable development, decent work, social security, social risk and the digital economy.

It is revealed that the transformation of the national labor market today is largely a consequence of global trends, among which the digitization of all spheres of life plays an increasing role. The definition of the term “global trend” is given and six main groups of trends are identified: environmental, demographic, social-behavioral, technological, economic and political-managerial. It is substantiated that for analyzing these processes it is advisable to use the method of plotting interaction graphs. Global trends have been found to be interconnected, forming clusters whose complex impact leads to changes in the organization of work, methods of employment, forms of employment and, in general, the contours of employment relationships. The most important chains of influence of digitalization on social and labor sphere are indirectly identified through changes in the society of social and behavioral patterns, dissemination of new business models and forms of employment on the basis of ICT.

The content of the concept of “social risk” is covered. It is established that the main risk groups in the social and labor sphere, which can create threats to the achievement of the goals of sustainable development and social security of the country, are: growth due to digital transformations of labor shortages and skilled labor; conservation of labor inactivity and deepening of structural unemployment; scaling undeclared work; increasing social inequality and exacerbating social conflict; the destruction of social dialogue and the social protection system.

It is concluded that the prospects for further research are primarily related to the development of scientific approaches to the quantitative assessment of social risks, especially those impacted by a “cascading” character; substantiation of methodology of formation of risk management system in social and labor sphere as a component of social security guarantee system.

Keywords: social security, digitalization, labor sphere, risk.

Вступ. Згідно з Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, основна мета цифровізації полягає в досягненні цифрової трансформації існуючих та створенні нових галузей економіки, а також трансформації сфер життєдіяльності в нові, більш ефективні та сучасні [1]. У дослідженнях серед переваг цифровізації називають зростання ефективності економіки, поліпшення якості соціальних послуг, підвищення громадської безпеки, зниження рівня корупції, посилення участі населення в суспільних і політичних процесах тощо. Менш вивченими є питання оцінки соціальних ризиків і загроз цифровізації. Найчастіше на рівні простої констатації згадуються загрози асиметрії суспільних цінностей, поглиблення соціальної нерівності, зростання безробіття.

Зазначене обумовлює актуальність дослідження впливу цифровізації на соціальну безпеку України, його наукову та практичну значущість. Очевидно, що перехід до цифрової економіки та цифрового суспільства супроводжуватиметься неоднозначними,

різновекторними наслідками, а отже, потребує наукового обґрунтування превентивних заходів державної політики, які протидіятимуть появі соціальних загроз і, водночас, дозволять максимально реалізувати нові можливості для сталого людського розвитку.

Аналіз сучасних зарубіжних і вітчизняних досліджень і публікацій. Загальною теоретико-методологічною основою нашого дослідження є парадигма сталого розвитку. Як відомо, термін *сталий розвиток* уведений у широкий вжиток Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку (Комісія Брундтланд) у 1987 р. та розкритий у працях Д. Медоуза (*D. Meadows*), Г. Дейлі (*H. E. Daly*), Р. Костанци (*R. Costanza*) та ін. Його зміст поступово трансформувався від акцентів винятково на екологічних проблемах до усвідомлення необхідності системного соціо-еколого-економічного розгляду, що знайшло відображення в підсумковому документі Саміту ООН зі сталого розвитку 2015 року “Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року” [2].

Серед досліджень проблематики сталого розвитку в Україні, насамперед, слід виділити праці І. Бистрякова (*I. Bystryakov*), Б. Буркинського (*B. Burkyns'kyi*), М. Згуровського (*M. Zghurovskyi*), Е. Лібанової (*E. Libanova*), Л. Мельника (*L. Melnyk*), О. Новікової (*O. Novikova*), М. Хвесика (*M. Khvesyk*), Ю. Харазішвілі (*Yu. Kharazishvili*). Принциповим для нас аспектом у їхніх публікаціях є акцент на неприпустимості недооцінки ролі кожної зі складових сталого розвитку (екологічної, економічної, соціальної) та визнання соціальної складової як ідеологічної основи сталого розвитку: “Метою довгострокової стратегії сталого розвитку України є вдосконалення суспільного середовища на гуманістичних засадах сталості та безпеки... Її ідеологічну основу становить людиноцентрична система цінностей” [3, с. 62]. У монографіях [4–6] розкрито значення соціального та людського потенціалів для сталого розвитку, окреслено модель реалізації політики сталого розвитку в Україні, визначено її універсальні та специфічні механізми.

Важливим аспектом є дослідження сталого розвитку як об’єкта управління. Так, Ю. Харазішвілі обґрунтовує необхідність дотримання певних меж безпечного існування динамічних суспільних систем, а сталий розвиток розглядає як інтегральну характеристику економічної, соціальної та екологічної безпеки [6, с. 43]. Запропонований підхід базується на методології ідентифікації та стратегування сталого розвитку з позицій теорії безпеки й адаптивних методах регулювання з теорії управління для наукового обґрунтування стратегічного планування. На думку автора, соціальна безпека включає такі складові, як рівень життя, демографічна безпека, якість життя та продовольча безпека, кожна з яких декомпонується в набір індикаторів з пороговими значеннями безпечного існування, що слугують орієнтирами для прийняття управлінських рішень [6, с. 61–62].

Сутність категорії *соціальна безпека* досліджується у працях І. Гнибіденка (*I. Hnybidenko*), А. Колота (*A. Kolot*), В. Куценко (*V. Kucenko*), О. Новікової (*O. Novikova*), В. Скуратівського (*V. Skurativskyi*) та багатьох інших науковців (див., напр.: [7–9]), де переважно розглядаються питання структури соціальної безпеки та індикаторів її стану, аналізується стан соціальної безпеки в Україні. Особливий інтерес у контексті цілей нашого дослідження становлять публікації, у яких соціальна безпека вивчається з позицій концепції ризику. Тут найбільш значущий внесок зроблений західними вченими Н. Луманом (*N. Luhmann*), У. Беком (*U. Beck*), Е. Гіденсом (*A. Giddens*). Одна з базових ідей У. Бека полягає у принциповій неможливості дистанціюватися від ризиків у сучасному світі, відповідно не можна окремо розглядати поняття “людина та ризик” або “суспільство та ризик”, а необхідно говорити про “суспільство ризиків”, маючи на увазі розуміння продукування ризиків як внутрішню властивість будь-якого суспільного процесу [10].

Останніми роками з’явилися численні дослідження проблем цифровізації економіки. Слід виділити публікації Всесвітнього економічного форуму, Міжнародної організації

праці (МОП), фахівців McKinsey Global Institute [11–14], у яких представлено підходи до оцінки потенціалу цифровізації, її впливу на продуктивність праці й економічну ефективність. В окремих вітчизняних виданнях зроблено спроби здійснити схожі оцінки щодо України [15–16].

Висвітлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині розроблення проблематики соціальної безпеки в умовах становлення цифрової економіки та цифрового суспільства перебуває на рівні опису й обґрунтування підходів до оцінки потенціалу цифровізації та її окремих наслідків. Недостатньо розкритими залишаються питання комплексного впливу цифровізації у взаємодії з іншими глобальними трендами. Такі процеси є інтегральними та суперечливими, а їх дослідження потребує нових наукових підходів. Немає офіційно визнаних методик оцінювання відповідних соціальних ризиків та формування заходів державної політики щодо управління цими ризиками. На практиці “дорожні карти” цифрових трансформацій, розроблення яких передбачене Планом заходів щодо реалізації згаданої Концепції [1], мають містити прогностичні показники соціальної безпеки, зокрема вивільнення робочої сили, безробіття, доходів населення та ін. Для вироблення дієвої політики управління ризиками цифровізації та гарантування соціальної безпеки необхідні: систематизація можливих ризиків; оцінка ймовірності їх настання, у тому числі за умови реалізації тих чи інших заходів державної політики; розроблення завдань щодо запобігання чи пом’якшення очікуваних наслідків.

Формулювання цілей статті. Метою статті є пошук відповіді на перше з перелічених завдань — дослідження ризиків цифровізації для такої складової соціальної безпеки, як безпека в соціально-трудовій сфері. Для її досягнення ставляться завдання: обґрунтування методологічних підходів і визначення релевантних глобальних трендів, які впливають на соціально-трудову сферу; ідентифікація й узагальнення ризиків для соціальної безпеки.

Поєднання концепцій і теорій сталого розвитку, соціальних ризиків та цифровізації економіки в цілісну взаємодію формує теоретико-методологічну й методичну основу дослідження.

Висвітлення основного матеріалу. Зміст соціальної безпеки як складного суспільного явища характеризується поліструктурністю та розглядається на різних рівнях: міжнародному, національному, регіональному, особистісному. Ці рівні є тісно взаємопов’язаними та суттєво впливають один на одного. Небезпеки в житті окремих людей змінюють їх світогляд, відбувається деформація свідомості та накопичення деструктивного соціального потенціалу спочатку на рівні окремих локальних громад, а потім і на рівні цілих регіонів з катастрофічними наслідками для розвитку країни загалом. Таким чином, соціальна безпека є підсистемою системи вищого рівня — національної безпеки.

У наукових дослідженнях соціальну безпеку переважно трактують як певний стан захищеності соціальних інтересів особи та суспільства; або ж як наслідок низки дій з боку держави, тобто комплексу заходів забезпечення соціальних інтересів і соціальних потреб громадян — “політика держави має гарантувати суспільству стабільність, відсутність соціальних вибухів, відкритих і прихованих проявів громадянської непокори та інших конфліктних ситуацій, забезпечити сучасні стандарти життя людини й умови відтворення робочої сили” [8, с. 57–60]. Соціально-трудова сфера є одним із ключових чинників соціальної безпеки. Невипадково серед складових її мети, поряд із належним рівнем життя населення та подоланням бідності, експерти називають гідну працю, зростання якості та цінності трудового життя [8, с. 38]. Дефіцит робочих місць, низька продуктивність праці та рівень її оплати, падіння трудової моралі та трудової мотивації тощо є вагомими загрозами для соціальної і національної безпеки.

Наш підхід до дослідження проблем соціальної безпеки в ракурсі соціально-трудової сфери ґрунтується на гіпотезі про те, що на сьогодні трансформації соціально-трудових відносин значною мірою є наслідком глобальних тенденцій, серед яких усе вагомішою

стає цифровізація економіки. Український ринок праці перебуває під дією цих глобальних трендів, які чинять потужний як прямий вплив, так і опосередкований у результаті вітчизняної специфіки соціально-економічного розвитку. По суті, вони формують нову реальність, що стає викликом традиційній системі гарантування соціальної безпеки. Трансформаціям піддаються гарантії стабільної повної зайнятості, система оплати праці, соціальний захист тих, хто працює, оформлення трудових відносин тощо. Означені зміни — це непрості, суперечливі та ризикові процеси, які одночасно генерують нові загрози й можливості (рис. 1).

Рис. 1. Схема трансформації соціально-трудової сфери в умовах цифрового та сталого розвитку*

* розроблено автором.

Згідно з національною доповіддю “Цілі Сталого Розвитку: Україна” [17], бачення стратегічних перспектив розвитку країни базується на моделі “зеленої” економіки, а стосовно соціально-трудової сфери — на концепції гідної праці. У нормативних документах і деклараціях МОП *гідна праця* представлена переважно як політична платформа, покликана “забезпечити сталий розвиток, всеохоплюючий і поступальний економічний ріст, одержання взаємної користі та поліпшення інтеграції політики і цілей в макроекономічній, інвестиційній сфері, у сфері зайнятості, соціального захисту й захисту довкілля” [18]. Профіль гідної праці містить одинадцять тематичних сфер, які охоплюють широке коло питань щодо можливостей зайнятості, умов праці, її вартості та тривалості, соціального захисту й соціального діалогу. Кожний елемент-ознака гідної праці виділяє специфічну сукупність чинників, що визначає вектор критеріїв соціальної безпеки. Йдеться про те, що ці критерії повинні слугувати орієнтирами для оцінки та контролю різноманітних процесів на шляху до сталого розвитку, у тому числі й процесів цифровізації. За аналогією з ідеєю МОП щодо “чесного та справедливого переходу (*Just*

Transition) до екологічно стійких економік” [19], слід відстежувати імператив справедливої та безпечної переходу до цифрової економіки й цифрового суспільства.

У вузькому розумінні цифровізація розглядається як процес створення на різних рівнях економіки інформаційно-цифрових платформ і операторів, що супроводжується перетворенням інформаційно-комунікаційних технологій у технології широкого використання, їх активним упровадженням і застосуванням для зберігання, обробки й передачі інформації в усіх сферах людської діяльності. У ширшому розумінні цифровізація пов’язана як зі зміною природи виробничих або економічних відносин, так і зі зміною безпосередньо виробничих сил і чинників виробництва внаслідок автоматизації, роботизації, створення кіберфізичних структур [16, с. 7–8]. Процеси цифрових трансформацій у світі відбуваються з надзвичайною швидкістю. За оцінками McKinsey Global Institute, використання Інтернету речей (IoT) у спеціалізованих виробничих середовищах здатне згенерувати вигоди в глобальній економіці на суму від 1,2 до 3,7 трлн дол. на рік у 2025 р., що еквівалентно зниженню витрат на 5–12,5% [13, с. 69]. Водночас на ринках праці можуть статися зміни, у порівнянні з переходом від сільськогосподарського виробництва до промислового: до 2030 р. від 75 до 375 млн працівників (від 3 до 14% глобальної робочої сили) будуть змушені змінити професії [12, с. 8].

МОП та низка інших міжнародних організацій наголошують, що здатність країн використовувати нові цифрові ресурси стане ключовим чинником розвитку ринків праці. При цьому загальні наслідки цифровізації для сфери праці залишаються доволі невизначеними. Так, згідно з концепцією технологічного заміщення Р. Коллінза (*R. Collins*), інновації в обладнанні й організації процесів забезпечують економію трудових ресурсів, що супроводжується суттєвим скороченням чисельності працівників і зростанням безробіття, падінням споживчого попиту тощо. Технологічне заміщення людської праці в результаті комп’ютеризації та поширення інформаційних технологій відкриває нову потужну епоху зменшення кількості робочих місць. Якщо до 1990-х років значне скорочення робітничого класу супроводжувалося його переміщенням у середній клас так званих “білих комірців”, то на сучасній технологічній хвилі спостерігається витіснення вже управлінської праці та скорочення середнього класу. Коллінз вважає, що інформаційні технології навіть при появі нових видів діяльності не спроможні створити оплачувані вакансії в кількості, яка була знищена [20].

Однією з методологічних проблем є дослідження впливу цифровізації як відособлено, так і в синергії з іншими глобальними процесами. Очевидною є наявність прямої дії на динаміку робочих місць (зникнення одних і поява інших), але існує й низка опосередкованих впливів, наприклад, через зміни в умовах швидкого поширення інформаційно-комунікаційних технологій індивідуальних і групових поведінкових шаблонів, які визначають сучасні моделі поведінки економічно активного населення на ринку праці (особливо це стосується молодих поколінь).

Насамперед, слід розмежувати поняття “ризик” і “тренд”. У технічних термінах ризик — це явище або процес, які ще не відбулися, але можуть розпочатися за настання певних умов, тоді як тренд (тенденція) — це процес, що вже об’єктивно триває. Проте деякі з ризиків для соціальної безпеки не можуть бути однозначно описані в цих термінах і в наукових публікаціях сприймаються радше як несприятливі чинники розвитку. Поділяємо позицію авторів дослідження [9, с. 35–38], згідно з якою поняття “глобальний тренд” доцільно розглядати як тривалий процес, що вже розвивається та може призводити до посилення ймовірності настання глобальних ризиків і/або змін характеру взаємозв’язків між ними. Особливістю глобальних трендів є широкий спектр їх впливу на всі системи держави та суспільства, при цьому один і той самий тренд може по-різному впливати на різні ситуаційні процеси в країнах світу, локалізуючи окремий спектр проблем для соціальної безпеки або створюючи певні шанси для сталого розвитку.

На соціально-трудоу сферу в Україні різною мірою, прямо чи опосередковано впливає широкий спектр глобальних трендів, які можна класифікувати таким чином: екологічні — кліматичні зміни, загострення дефіциту природних виробничих ресурсів тощо, які опосередковано обумовлюють зрушення у структурі попиту та пропозиції робочої сили, визначаючи нові вимоги до організації виробництва, а також ставлення населення до споживання та природокористування. Так, популярний нині концепт “зеленої” економіки висуває завдання “озеленення” робочих місць. При цьому процеси цифровізації можуть суттєво прискорити темпи “озеленення”, особливо за рахунок динамічного розвитку відновлюваної енергетики, електротранспорту, екологічних послуг; демографічні — подовження тривалості життя людини та зміна життєвих циклів, постаріння робочої сили тощо; соціально-поведінкові — виражені в усталених поведінкових шаблонах, моделях взаємодії в суспільстві, глобальних тенденціях гуманітарної культури. Так, основними характеристиками сучасної молоді робочої сили є: схильність відтермінувати вихід на ринок праці, обираючи отримання освіти або тимчасову економічну неактивність (“пошук себе”); позиціонування роботи не як інструменту отримання доходу, а як можливості заняття улюбленою справою, що відбивається на раціональності процесу професійного самовизначення; посилення відрази до фізичної праці, що спричиняє загострення дефіциту фахівців робітничих професій; тренди, пов’язані з технологічними новаціями, — інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), розвиток штучного інтелекту, інтелектуалізація механізмів обробки даних і прийняття рішень тощо — активно впливають на соціальне й економічне середовище країн. Одним із можливих негативних наслідків інформаційно-комунікаційної революції є посилення інформаційної асиметрії на ринку праці. Йдеться про те, що надмірні обсяги інформації та проблеми її формалізації й узагальнення, інформаційна невизначеність, свідоме викривлення інформації та підтримка нерівного доступу до неї можуть призвести до ще більшого загострення диспропорцій у сфері зайнятості; економічні — розвиток нових бізнес-моделей і нових моделей зайнятості, лібералізація державного регулювання економіки та ін. Чисельність осіб, які працюють за новими моделями зайнятості (дистанційна праця, фрілансінг, аутсорсінг, аутстафінг, лізинг персоналу, проектна діяльність), в економічно розвинутих країнах щороку збільшується на 3–5% і нині складає близько чверті офіційно зайнятих; політико-управлінські — поширення електронного врядування, здешевлення інформаційного впливу на широкий загал населення, розвиток політичних технологій масовізації підтримки та ін. [9, с. 34–39; 21, с. 31–49].

Означені тренди взаємодіють між собою, а результативний вплив на національні процеси є інтегральним і суперечливим. Для аналізу впливу цифровізації на соціально-трудоу сферу пропонуємо застосовувати метод побудови графів взаємодії. Наочно граф можна відобразити як геометричну фігуру, яка складається з точок (вершин), сполучених лініями (ребрами). У нашому випадку вершини відображатимуть релевантні глобальні тренди, а ребра у вигляді стрілок — взаємозв’язки між ними та їх вектор, що дозволяє аналізувати наявні комбінації серед сукупності зв’язків. На першому етапі формується деталізований перелік трендів (шляхом контент-аналізу, експертних оцінок та ін.); на другому — визначаються їх взаємодії та вектор впливу кожного з трендів на весь інший перелік; на третьому етапі розраховується вага тренду залежно від частоти впливу. Це дозволяє виділити своєрідні кластери глобальних впливів, обумовлених цифровізацією в комбінації з іншими тенденціями.

Аналіз взаємодії між 54 релевантними глобальними трендами, які виділені нами в процесі дослідження, свідчить про те, що найбільший вплив на національний ринок праці здійснюється за такими осями: ІКТ – автоматизація, роботизація – нові бізнес-моделі – нові моделі зайнятості – ринок праці; ІКТ – мережеві взаємодії – посилення відрази до фізичної праці – нові моделі зайнятості – ринок праці; ІКТ, автоматизація, роботизація – посилення територіальної мобільності – ринок праці; ІКТ – здешевлення й анонімізація

інформаційного впливу – розвиток політтехнологій масового впливу – лібералізація економіки – нові моделі зайнятості – ринок праці.

Їх дія пов’язана з численними ризиками для соціально-трудової сфери та соціальної безпеки загалом. Можна виділити два основних підходи до трактування поняття *соціальний (соціетальний) ризик*. Згідно з першим, він розглядається як імовірність певних втрат, переважно застосовується на індивідуальному рівні (утрата роботи та безробіття, непрацездатність унаслідок інвалідності чи хвороби, смерть годувальника, утрата доходу тощо) й оцінюється, як правило, на основі ідентифікації соціально-економічного стану особи. Так, за визначенням ПРООН, соціальний ризик — це втрата доходу, що спричиняє необхідність матеріальної підтримки громадян для задоволення мінімальних потреб незалежно від їхніх індивідуальних можливостей [22, с. 29].

У рамках іншого підходу ризик розуміється як міра небезпеки певної події, процесу, явища, які в разі реалізації матимуть негативні соціальні наслідки. У свою чергу міру небезпеки можна трактувати як очікувані втрати — втрати людського та соціального потенціалів, зростання безробіття, бідності, масштабів соціального виключення тощо [9, с. 26]. Таке визначення більше підходить до ризиків масового характеру (тобто таких, що стосуються великих сукупностей — населення певної території, регіону, країни та навіть усього світу), а отже, й для цілей аналізу соціальної безпеки.

Методологія оцінювання ризику в загальному вигляді являє собою сукупність процедур щодо встановлення (ідентифікації) небезпеки та можливих її джерел, дослідження механізмів їх виникнення, оцінки ймовірності настання певних подій і їх наслідків. Оцінювання умовно можна розділити на два етапи: якісний і кількісний. Завдання якісного етапу полягає у виявленні видів ризику, джерел і причин їх виникнення, дій та їх послідовності, реалізація яких може призвести до втрат. Тобто визначаються потенційні зони ризику, виявляються супутні ризики. Проведення якісної оцінки іноді вже на початковому етапі дає змогу прийняти рішення щодо доцільності певних управлінських дій [9, с. 51]. У свою чергу її результати надають інформаційно-аналітичне забезпечення для кількісного оцінювання, коли розраховуються числові значення величин ризиків, вартість очікуваних утрат і необхідних видатків на їх компенсацію.

У дослідженнях визначено понад дві сотні видів ризиків соціального характеру. Ми виділяємо сім основних груп ризиків у соціально-трудовій сфері, які пов’язані з впливом описаних кластерів глобальних трендів та можуть створити загрози для реалізації цілей сталого розвитку і соціальної безпеки країни (рис. 2).

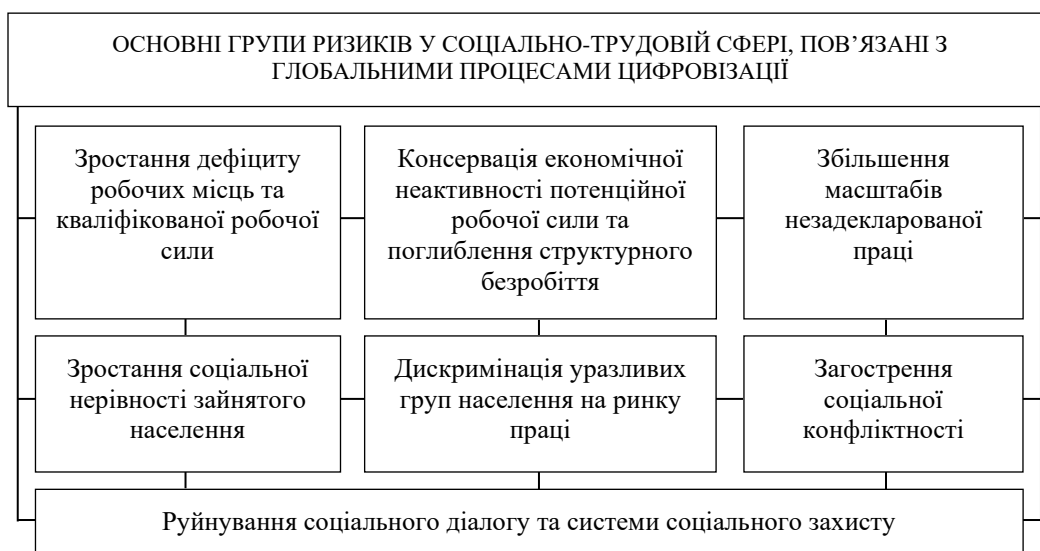

Рис. 2. Основні групи ризиків у соціально-трудовій сфері, пов’язані з глобальними процесами цифровізації економіки та суспільства*

* розроблено автором.

У доповіді Всесвітнього економічного форуму [11] зроблено висновок, що протягом наступних п'яти років у 15 провідних економіках світу буде втрачено близько 7,1 млн робочих місць, натомість створено лише 2 млн із чистим ефектом втрат 5,1 млн місць. Попередньо оцінити вплив цифровізації на динаміку кількості робочих місць можна на основі виявлення ступеня, у якому окремі сектори економіки можуть бути автоматизовані. Помітно скоротиться кількість зайнятих у тих видах діяльності, які придатні для широкого використання засобів автоматизації. Зокрема, найвищий потенціал автоматизації мають тимчасове розміщення й організація харчування, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, обробна промисловість. Види діяльності, які є менш регламентованими (наприклад, управління людьми та проведення експертиз), мають менший потенціал автоматизації. А найнижчий, що зрозуміло, притаманний освітньому сектору. Йдеться про зменшення кількості зайнятих саме під впливом цифровізації, а не інших чинників, як, скажімо, стосовно освіти значну роль в Україні відіграватиме природне скорочення кількості дітей і молоді.

Вагомими є ризики подальшого зростання дефіциту кваліфікованої робочої сили в результаті еміграції. Стимулюватиме трудову міграцію IT-фахівців з України швидкий розвиток цифрової економіки в країнах з високими стандартами якості життя. За прогнозами, у США в найближчі роки з'явиться близько 700 тис. незакритих вакансій програмістів. Згідно з оцінками комісії з правових питань Європарламенту, аналогічні тенденції спостерігатимуться в ЄС [23]. США, Канада та європейські країни запроваджують активну політику розширення можливостей працевлаштування мігрантів відповідного профілю.

Актуальними є оцінки впливу цифровізації на зайнятість населення різних вікових груп, зокрема осіб старшого віку (понад 60 років), які найменш схильні до засвоєння нових цифрових навичок. Зниження доступності роботи для цього вікового контингенту у умовах демографічного постаріння населення України призведе до значних фактичних втрат потенціалу робочої сили, рівня доходів, а також зростання витрат на забезпечення соціальних гарантій.

Становлення цифрової економіки супроводжується зростанням "торгівлі завданнями", опосередкованої онлайн-платформами. Проблемою є неофіційність такої праці. Згідно з даними опитувань, серед зайнятих на цифрових платформах українців лише 24% офіційно зареєстровані в державних органах, а 45% опитаних вважає, що за умов такої зайнятості не потрібно платити податки та внески на соціальне страхування [14, с. 38]. У свою чергу розширення нестандартних форм зайнятості ставить на порядок денний нові проблеми, пов'язані з організацією соціального діалогу, є викликом для урядів з точки зору нормативно-правового регулювання та забезпечення дотримання норм.

Використання традиційних підходів до реагування на соціальні ризики та гарантування соціальної безпеки виявляється менш ефективним щодо комплексних ризиків, які розвиваються за принципом "каскаду" у взаємозалежних системах. Провідні міжнародні організації все більше визнають комплексний характер глобальних ризиків і наголошують, що такі події можуть відбуватися цілком неочікувано та розвиватися надзвичайно швидко. Визначені на рис. 2 групи ризиків взаємопов'язані між собою та певною мірою набувають "каскадного" характеру. Так, високі темпи зміни інформаційно-комп'ютерних технологій супроводжуються поляризацією працівників за рівнем опанування цифрових навичок. За цих умов зростають ризики невідповідності якісних освітньо-кваліфікаційних та професійних знань, умінь і навичок працівників вимогам і потребам ринку праці. У свою чергу внаслідок вихолощення окремих сегментів на ринку праці формуються суттєві диспропорції між попитом і пропозицією, відбувається зменшення масштабів зайнятості та зростання технологічного безробіття. Як результат, відбувається збільшення майнової нерівності населення. На рівні суспільства чи соціуму йдеться про посилення розриву міжпоколіннями в можливостях зайнятості та

забезпечення гідної праці, поляризацію суспільства та нові виклики для системи гарантування соціальної безпеки країни.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Цифрова економіка формує нову реальність, яка пов'язана не тільки з новими можливостями, а й з новими ризиками та загрозами. Сучасні тенденції в соціально-трудовій сфері, обумовлені процесами цифровізації, стають викликами традиційній системі гарантування соціальної безпеки.

З'ясовано, що широкий спектр глобальних трендів є вагомим щодо розвитку національного ринку праці та виступає потенційним чинником посилення або пом'якшення його диспропорцій. Їх умовно можна віднести до шести категорій: екологічні, демографічні, соціально-поведінкові, технологічні, економічні та політико-управлінські тренди. Для аналізу доцільно застосовувати метод побудови графів взаємодії. Глобальні тренди часто взаємопов'язані та утворюють своєрідні кластери, вплив яких спричиняє зміни організації праці, методів трудової діяльності, форм зайнятості та загалом контурів трудових правовідносин.

Основними групами ризиків у соціально-трудовій сфері, які можуть створити загрози для реалізації цілей сталого розвитку та соціальної безпеки країни, є: зростання в результаті цифрових трансформацій дефіциту робочих місць і кваліфікованої робочої сили; консервація економічної неактивності потенційної робочої сили та поглиблення структурного безробіття; збільшення масштабів незадекларованої праці; зростання соціальної нерівності та загострення соціальної конфліктності; руйнування соціального діалогу та системи соціального захисту. Усі вони мають бути осмислені на державному рівні та перетворені на національні стратегічні ініціативи, спрямовані як на використання нових можливостей, так і запобігання й мінімізацію загроз.

Перспективи подальших досліджень, насамперед, пов'язані з розробленням наукових підходів до кількісної оцінки соціальних ризиків, особливо тих, вплив яких набуває "каскадного" характеру. Наступним актуальним завданням є обґрунтування методології формування системи управління ризиками в соціально-трудовій сфері як складової системи гарантування соціальної безпеки.

Література

1. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> (дата звернення: 20.04.2020).
2. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld> (дата звернення: 24.04.2020).
3. Національна парадигма сталого розвитку України / За заг. ред. Б. Є. Патона. 2-е вид., переробл. і допов. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. 72 с.
4. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів : національна доповідь / За ред. Е. М. Лібанової, М. А. Хвесика. Київ, 2014. 776 с.
5. Новікова О. Ф., Амоша О. І., Шамілева Л. Л. та ін. Соціальні та трудові чинники сталого економічного зростання: можливості й механізми активізації : монографія. Київ, 2020. 464 с.
6. Харазішвілі Ю. М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації : монографія. Київ, 2019. 304 с.
7. Гнибіденко І. Ф., Колот А. М., Новікова О. Ф. та ін. Соціальна безпека: теорія та українська практика : монографія. Київ : КНЕУ, 2006. 292 с.
8. Новікова О. Ф., Сидорчук О. Г., Панькова О. В. та ін. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки : монографія. Київ ; Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184 с.

9. Оцінювання сучасних ризиків людського розвитку : звіт про науково-дослідну роботу: у 2 ч. / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ, 2018. Ч. 1. 332 с.
10. Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну / пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой. Москва : Прогресс-Традиция, 2000. 383 с.
11. Weizsäcker von E., Wijkman A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet: A Report to the Club of Rome. Springer Science+Business Media LLC, 2018. 234 p.
12. McKinsey Global Institute. Jobs Lost, Jobs Gained: Workforce Transitions in a Time of Automation. McKinsey & Company. 2017, 151 p.
13. McKinsey Global Institute. The internet of things: Mapping the value beyond the hype. McKinsey & Company. 2015. 133 p.
14. Зайнятість через цифрові платформи в Україні. Проблеми та стратегічні перспективи. *Міжнародна організація праці*. 2018. 56 с. URL: www.kiis.com.ua/materials/pr/15082018_ILO_report/wcms_ukr.pdf (дата звернення: 24.04.2020).
15. Вишневецький В. П., Гаркушенко О. М., Князев С. І. та ін. Цифровізація економіки України: трансформаційний потенціал : монографія. Київ : Академперіодика, 2020. 188 с.
16. Ляшенко В. І., Вишневецький О. С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку : монографія. Київ, 2018. 252 с.
17. Цілі сталого розвитку: Україна : національна доповідь 2017 / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Київ, 2017. 176 с.
18. ILO Implementation Plan — 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: https://www.ilo.org/global/topics/sdg-2030/WCMS_510122/lang--en/index.htm (дата звернення: 23.04.2020).
19. Guidelines for a just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all / ILO. Geneva, 2015. 23 p.
20. Collins R. Technological Displacement and Capitalist Crises: Escapes and Dead Ends. *Political Conceptology*. 2010. № 1. pp. 23–34. URL: <http://politconcept.sfedu.ru/2010.1/05.pdf> (дата звернення: 24.04.2020).
21. Глобальні передумови асиметрії українського ринку праці : звіт про науковий проект / ІДСД НАНУ. Київ, 2019. 279 с.
22. Human Development Report: New Dimensions of Human Security / UNDP. New York : Oxford University Press, 1994. 226 p.
23. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52017IP0051&from=EN> (дата звернення: 23.04.2020).

References

1. Kontseptsiiia rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky. Skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.01.2018 r. № 67-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>.
2. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>.
3. Natsionalna paradyhma staloho rozvytku Ukrainy (2016). Kyiv: DU IEPSR NAN Ukrainy [in Ukrainian].
4. Sotsialno-ekonomichniy potentsial staloho rozvytku Ukrainy ta yii rehioniv : natsionalna dopovid. E.M. Libanova, M.A. Khvesyk (Red.) (2014). Kyiv [in Ukrainian].
5. Kharazishvili, Yu.M. (2019). Systemna bezpeka staloho rozvytku: instrumentarii otsinky, rezervy ta stratehichni stsenarii realizatsii. Kyiv [in Ukrainian].

6. Novikova, O.F., Amosha, O.I., Shamileva, L.L. et al. (2020). Sotsialni ta trudovi chynnyky staloho ekonomichnoho zrostantia: mozhlyvosti y mekhanizmy aktyvizatsii. Kyiv [in Ukrainian].
7. Hnybidenko, I.F., Kolot, A.M., Novikova, O.F. et al. (2006). Sotsialna bezpeka: teoriia ta ukrainska praktyka. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
8. Novikova, O.F., Sydoruk, O.H., Pankova, O.V. et al. (2018). Stan ta perspektyvy sotsialnoi bezpeky v Ukraini: ekspertni otsinky. Kyiv; Lviv: LRIDU NADU [in Ukrainian].
9. Otsiniuvannia suchasnykh ryzykiv liudskoho rozvytku: zvit pro naukovo-doslidnu robotu (2018) (Vols 1–2; Vol 1). Kyiv [in Ukrainian].
10. Beck, U. (2000). Obshchestvo riska: Na puti k drugomu modernu. Moskva: Progress-Tradiciya [in Russian].
11. Weizsäcker, von E., Wijkman, A. (2018). Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet: A Report to the Club of Rome. Springer Science+Business Media LLC.
12. McKinsey Global Institute (2017). Jobs Lost, Jobs Gained: Workforce Transitions in a Time of Automation. McKinsey & Company.
13. McKinsey Global Institute (2015). The internet of things: Mapping the value beyond the hype. McKinsey&Company.
14. Zainiatist cherez tsyfrovi platformy v Ukraini. Problemy ta stratehichni perspektyvy (2018). URL: www.kiis.com.ua/materials/pr/15082018_ILO_report/wcms_ukr.pdf [in Ukrainian].
15. Vyshnevskiy, V.P., Harkushenko, O.M., Kniaziev, S.I. et al. (2020). Tsyfrovizatsiia ekonomiky Ukrainy: transformatsiyni potentsial. Kyiv : Akadempriodyka [in Ukrainian].
16. Liashenko, V.I., Vyshnevskiy, O.S. (2018) Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist proryvnoho rozvytku. Kyiv [in Ukrainian].
17. Tsili staloho rozvytku: Ukraina: natsionalna dopovid 2017 (2017). Kyiv [in Ukrainian].
18. ILO Implementation Plan — 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: https://www.ilo.org/global/topics/sdg-2030/WCMS_510122/lang--en/index.htm.
19. Guidelines for a just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all (2015). Geneva.
20. Collins, R. (2010). Technological Displacement and Capitalist Crises: Escapes and Dead Ends. *Political Conceptology*. 1. 23–34. URL: <http://politconcept.sfedu.ru/2010.1/05.pdf>.
21. Hlobalni peredumovy asymetrii ukrainskoho rynku pratsi: zvit pro naukovyi proekt (2019). Kyiv [in Ukrainian].
22. Human Development Report: New Dimensions of Human Security (1994). New York: Oxford Oxford University Press.
23. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52017IP0051&from=EN>.